

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ,
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА

ГОНТА

Гонта Іван, один із видатних провідників українського повстання 1768 р. (т. зв. Коліївщини) і взагалі один із найпопулярніших героїв українського минулого. Дуже швидко він став надбанням легенди, предметом палкого обожнювання для українських мас і жаху й огиди для панівного полького класу Західної України. З записок, що вийшли з-під пера представників цього класу, ми мусимо черпати свідчення про нього, а поза цим джерелом, досить каламутним, ми маємо вельми мало достовірних документальних відомостей про Г[онту]*. Він походив з селянської родини с.Росошок, поблизу Умані, з уманських маєтків Потоцьких, служив у них у надвірній міліції і завдяки здібностям і певній освіті здобув визначне становище в уманських маєтках. За словами очевидців, які його пам'ятали, це був гарний, видний чоловік, який стояв на рівні тодішньої шляхетської культури цієї віддаленої провінції Речі Посполитої. Його офіційною посадою було звання сотника уманської міліції, але при цьому він користувався особливою довірою тодішнього власника Салезія Потоцького*, який вирізняв його з-поміж службовців і, мабуть, наділяв його більшою прихильністю. За свою службу він отримав в оренду своє рідне село Росошки й сусідню Орадівку*; у Росошках досі стоїть стара дерев'яна церква, на вхідних дверях якої вірізьблений напис, що свідчить про спорудження цієї церкви "паномъ Іоанномъ Контою въ 1763 г.". Це, зрештою, була не єдина церква, "фундована" Г[онтою]: в с.Володарці Сквирського пов[іту] також була церква його ктиторства, де збереглися портрети Г[онти] і його дружини*. Бурхливий 1768 р. вибив Г[онту] з цього скромного добробуту. Передусім, очевидно, Барська конфедерація, до якої схилилася місцева адміністрація, а сам Потоцький ставився ворожо*, зіпсувала стосунки Г[онти] з місцевою адміністрацією і, цілком можливо, сприяла ззовні його союзові з гайдамаччиною. Г[онта], як довірена особа Потоцького і як представник місцевих українських настроїв, із якими він, як показує його ктиторство, зовсім не поривав, неприязно ставився до шляхетської конфедерації; з адміністрацією в нього почалися великі непорозуміння, остання дивилася на Г[онту] підозріливо, виношувала плани його арешту й суду за підозрою у зносинах із гайдамаками. З огляду на те, що гайдамаки виступали виконавцями волі російської імператриці й союзників рос[ійських] військ*, які боролися з конфедерацією, дуже ймовірно, що на цьому ґрунті в Г[онти] справді зав'язалися перші зносини з гайдамаччиною. Очевидно, що і свій перехід на бік останньої він не вважав суперечним із інтересами свого патрона. Так чи інакше, коли гайдамацькі загони Залізняка наблизилися до Умані, Г[онта] зі своєю міліцією перейшов на його бік і цим вирішив долю Умані. Про

накази Г[онти], який був головним управителем Уманського ключа, залишилися вельми скупі відомості, і ця його роль була дуже короткою: за тиждень Г[онту] вже схопили російські війська, які з союзників перетворилися на впокорювачів гайдамаччини. Г[онта] зазнав жахливої страти*. У народній пам'яті Г[онта] залишився героєм-борцем за право народу; таким оспівав його Шевченко в "Гайдамаках" на підставі народних оповідей. Згодом, у 1789 р., коли серед польської шляхти виникла велика тривога через чутки про підготовку нового повстання, у судових свідченнях зустрічаємо оповіді про сина Г[онти], про дозвіл імператриці, яка збрала військо й приготувала "велику руїну" для панів-шляхти. Такі чутки про Г[онту] молодшого відомі й пізніше, в 1826 р. Див.: *В. Антонович*, "Уманський сотник Ив[ан] Гонта" ("Киевская старина", 1882, № XI)* і передмова до "Архива Юго-Западной России", ч. III, т. V (про тривогу 1789 р.)*, а також "Матеріали до історії Коліївщини" в "Записках Наукового товариства ім. Шевченка", т. 62 і 79*.

...**фаворита вел[икої] княгині-правительки...** — князь Іван Федорович Овчина-Телепньов-Оболенський († 1538) — боярин (з 1534 р.), конюший і фактичний правитель Московської держави в останні роки регентства Олени Глинської. Помираючи, великий князь Василь Іванович призначив князя Михайла Глинського радником при племінниці, доручивши йому догляд за синами, і просив бояр сприймати його як свого та слухати. Глинський увійшов у регентську раду (20 чол.) разом з братами великого князя та виднішими боярами. Але, будучи відтіснений фаворитом племінниці, став відверто їй говорити про непристойність відносин з князем Оболенським. Їх протистояння завершилося арештом князя Михайла Глинського, якого звинуватили у спробі заволодіти державою і, очевидно, вбили в тюрмі (Юрганов А.Л. Политическая борьба в годы правления Елены Глинской (1533—1538). — М., 1987).

...**“Історія України-Руси”**... — див.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К.; Львів, 1907. — Т. 4. — С. 280—289, 334.

Л.В.

Гонта

Публікується за виданням: Грушевський М. Гонта // Энциклопедический словарь т-ва “Братья А. и И. Гранат и К-о”. — СПб, 1913. — 7-е изд., соверш. перераб. — Т. XV. — С. 430—432.

с. 340 **З записок, що вийшли з-під пера представників цього класу, ми мусимо черпати свідчення про нього, а поза цим джерелом, досить каламутним, ми маємо вельми мало достовірних документальних відомостей про [Гонту]** — близько десяти джерел мемуарного походження становлять ту джерельну базу, що визначає відомості про життя й участь й участь у Колівщині І.Гонти. Щодо достовірності, залежно від часової і географічної віддаленості їх написання від подій 1768 р., вони є нерівноцінними. Детально мемуари, в яких йдеться про Гонту, охарактеризував В.Антонович, див.: Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта (1768) // Киевская старина. — К., 1882. — Кн. XI. — С. 250—276.

...**Салезія Потоцького...** — Потоцький Францішек Салезій (1700—1772) — белзький городовий староста (1720—1767), київський воевода (1756—1772). Впливовий магнат в останній період існування Речі Посполитої. На початку 1730-х рр. безуспішно домагався руки Софії із Сенявських Денгоф, спадкоємиці величезних маєтностей свого роду, але на ній одружився князь Август Чарторийський, що згодом зіпсувало стосунки Потоцького із Чарторийськими, “фамілією” (спорідненими родами) і королем Станіславом Августом. Користувався протекцією свого двоюрідного дядька Юзефа Потоцького — коронного великого гетьмана, лідера “патріотів”. Після смерті в 1723 р. батька Юзефа, коронного великого скарбника, успадкував містечко Кристинопіль (сучасний Червоноград), де облаштував резиденцію. В 1732 р. по смерті свого дядька, белзького воеводи Станіслава, став дідичем обширних маєтків у Брацлавському та Подільському воеводствах (Умань, Тульчин, Торговиця, Могилів, Браїлів). Від 1753 р. регіментар українських прикордонних територій Речі Посполитої. Очолював українську партію (польських офіцерів, які командували прикордонними залогами). Забезпечував оборону своїх володінь від гайдамаків, обсаджуючи головню Умань і Тульчин надвірною міліцією (т. з. уманські козаки). На початок 1770-х рр. власник 70 міст і кількясот сіл. Детальніше див.: Czeppe M. Potocki Franciszek // Polski Słownik Biograficzny. — Т. XXVII/4. — Wrocław, etc., 1983. — S. 814—823.

...**село Росошки й сусідню Орадівку...** — Салезій Потоцький помітив Гонту під час кількаразової його служби у придворній сторожі в Кристинополі. Через пев-

ний проміжок часу Гонта увійшов у його довір'я і через те, що він став надійним інформатором воеводи щодо урядування адміністраторів уманських маєтків і настроїв місцевої шляхти, отримав села — рідне Росошки (тепер с.Розсішки Христинівського р-ну Черкаської обл.) і Орадівку (тепер с.Орадівка того ж району) у власність, які приносили щорічно 20 000 злотих прибутку (Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта (1768) // Киевская старина. — К., 1882. — Кн. XI. — С. 254; Уманская резня (Записки Вероники Кребс) / Перевод с предисловием И. М. Рева. — К., 1879. — С. 17–18).

...с.Володарці Сквирського пов[іту] ... портрети Г[онта] і його дружини — В.Антонович зазначає, що в цьому селі у Воздвиженській церкві серед портретів інших її ктиторів ще до 1847 р. знаходився портрет Гонти і його дружини (Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта. — С. 255). Також відомо, що існував другий портрет Гонти, випадково знайдений у закинутому шляхетському помісті в Немирові 1876 р. під час квартирування російських військ. Детальніше див.: Добротворский Н. Портрет Гонты // Киевская старина. — К., 1885. — Кн. VIII. — С. 736–738.

...сам Потоцький ставився ворожо... — С.Потоцький намагався маневрувати між барськими конфедератами і королівським двором, ухиляючись від прохання конфедератів надати військову підмогу через побоювання знищення українських маєтків.

...що гайдамаки виступали виконавцями волі російської імператриці й союзників рос[ійських] військ... — насправді грамота імператриці Катерини II, нібито переданої ігуменом Мотриницького монастиря М.Значко-Яворським одному із лідерів Коліївщини запорозькому козакові М.Залізняку на підтримку польського короля, була фікцією.

с. 341 Г[онта] зазнав жахливої страти — судовий процес над гайдамаками проводила військова комісія під головуванням коронного польного обозного І.Стемпковського у містечку Кодні поблизу Житомира. Комісія оголосила смертний вирок близько 700 гайдамакам. Вирок Гонті був визначений таким чином: десять днів відривати частини шкіри у вигляді ременів, на одинадцятий відрубати ноги, дванадцятий — руки, тринадцятий — вирвати серце, а на чотирнадцятий відтяти голову і потім ці частини тіла прибити на шибеницях у чотирнадцяти містах України. Однак командуючий коронними військами в південно-східних воєводствах держави коронний великий ловчий Ксаверій Браницький, який долею випадку виконував роль судді над гайдамаками, пом'якшив вирок, наказавши відрубати голову на третій день після катувань, а потім знущатися над трупом Гонти (Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта. — С. 274–275). Його стратили 14 липня 1768 р. у селі Сербах (нині с.Гонтівка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.). Більшість польських мемуаристів, очевидців події, або їх інтерпретаторів описують моральну стійкість Гонти до і в момент страти (Ochocki J.D. Pamiętniki / Z pozostałych po nim rękopisów przepisane i wydane przez J.I.Kraszewskiego. — Т. I. — Wilno, 1857. — S. 108; Opis krótki w mieście Humanu od czerni ukraińskiej dnia 20 miesiąca Czerwca roku zdziałanej. Z akt klasztoru humańskiego księży basylijanów wyjęto w XVIII wieku // Bunt Żeleźniaka i Gonty. — Poznań, 1842. — S. 145 (Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku). Інший мемуарист, навпаки, наголошує на великій депресії, в якій І.Гонта перебував в останні хвилини життя (див.: Грушевський М. Матеріали до історії Коліївщини: IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти // Його ж. Твори: У 50 т. — Львів, 2006. — Т. 8. — С. 361–363).

...В.Антонович, “Уманський сотник Ив[ан] Гонта” (“Киевская старина”, 1882, № XI)... — йдеться про статтю: Антонович В. Уманский сотник Иван Гонта (1768) // Киевская старина. — К., 1882. — Кн. XI. — С. 250–276.

...передмова до “Архива Юго-Западной России”, ч. III, т. V (про тривогу 1789 р.)... — Антонович В.Б. Вольнская тревога 1789 г. // Акты о мнимом кресть-

янском восстании в юго-западном крае в 1789 г. // Архив Юго-Западной России. — К., 1902. — Ч. 3. — Т. 5. — С. 1—99.

... **“Записках Наукового товариства ім. Шевченка”, т. 62 і 79** — йдеться про публікації: Франко І. Польська поема про уманську різню // ЗНТШ. — Львів, 1904. — Т. LXII. — С. 1—40; Грушевський М. Оповідання очевидця про смерть Гонти // Там само. — Львів, 1907. — Т. LXXIX. — С. 94—96.

А.Ф.

Запоріжжя та Запорізька Січ (Січа)

Публікується в українському перекладі за виданням: Грушевський М. Запорожье и Запорожская Сечь // Энциклопедический словарь товарищества “Братья А. и И. Гранат и К-о”. — СПб, 1914. — Изд. 7-е, перер. — Т. XX. — С. 519—531.

с. 342 **...займалися мисливством, рибальством, бджолярством та різними іншими промислами — включно з розбійницьким здобичництвом...** — М. Грушевський належав до тих дослідників, які в генезі козацтва велику роль виокремлювали для так званої “уходницької теорії”, тобто господарським та военним інтересам козацького населення, див.: Грушевський М. Історія України-Руси. — К.; Львів, 1909. — Т. VII. — С. 66—127, 563—569.

с. 344 **...італійський агент Гамберіні у 1580-х рр.** — від його подорожі залишилися записки у Ватикані, тільки частково оприлюднені, див.: Boratyński Ł. Kozacy i Watikan: kartka z dziejów dyplomacji kozackiej za St. Batorego // Przegląd Polski. — Kraków, 1906. — Z. 11. — S. 20—40.

...тогочасний письменник, Папроцький (1580-ті рр.), зі слів Сам[ійла] Зборовського... — див.: Pargocki V. Herby gycerstwa polskiego, zebrane i wydane w r. 1584. — Kraków, 1858. Самійло Зборовський (†1584) — виходець з магнатського роду, ходив у походи на турків і татар; короткий час перебував у Запоріжжі, був схоплений за королівським наказом та страчений як порушник польсько-турецького миру (Грушевський М. Історія України-Руси. — К.; Львів, 1909. — Т. VII. — С. 167).

Австрійський агент Еріх Лясота, який 1594 р. відвідав Січ... — див.: Путевые записки посла австрійського імператора Рудольфа II к запорожцям в 1594 г. Эриха Лясоты. — СПб, 1873; Лясота Е. Щоденник // Жовтень. — Львів, 1984. — № 10. — С. 97—110.

с. 349 **Цікаві спогади з останньої епохи З[апоріжжя]: “Устное повествование Никиты Коржа”, 1842...** — див.: Гавриил [Розанов Г.] Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, села Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа. — Одесса, 1842. Ширшу розвідку про нього написав: Біднов В.О. “Устное повествование запорожца Никиты Леонтьевича Коржа” та його походження і значення // Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі. — Прага, 1925. — Т. 1. — С. 38—63 (окремо: Прага, 1925); 2-е вид.: Вісник Академії наук України. — К., 1993. — № 12. — С. 69—94.

...Надхіна, “Память о З[апорожье]”, 1876 — див.: Наджин Г.П. Память о Запорожье и о последних днях Запорожской Сечи // Чтения Общества истории и древностей российских. — М., 1876. — № 3. — С. 125—193.

Про пізніші запорізькі поневірвання статті Іванова в “Одесских записках”, т. XXV, Кондратовича в “Киевской старине”, 1883, П.Короленка, там само, 1891, та ін. — див.: Иванов П.А. К истории запорожских казаков после уничтожения Сечи: 1775—1780 гг. // Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1904. — Т. 25. — С. 20—40; Кондратович Ф. [Вовк Ф.] Задунайская

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916)</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)